

RADNÓTI MIKLÓS KÖLTÉSZETE

Centenáris évünk karácsonyára fontos tartozását egyenlítette ki a magyar könyvkiadás: megjelent Radnóti Miklós teljes verseskönyve. A kötetből csak azok a költemények maradtak ki, melyeket a költő szándékosan kihagyott életében megjelent gyűjteményeiből, — így teljes képet ad Radnóti költői fejlődéséről és életművéről.

Abban a korban, melyben a magyar nép, a magyar társadalom útja az ellenforradalomtól az összeomlásig vezetett, nemesak a magyar írók, de a politikusok többsége sem ismerte fel az aktuális, leg-sürgősebb feladatokat. A legális szociáldemokrata párt paktuma a kormánnyal éppen a helyes megoldás felé vezető utat zárta el: megtiltotta a földmunkások, a dolgozó parasztok megszervezését. A hivatalos munkaspárt így a reakciós demagógia törekvéseit segítette elő: a falusi és városi dolgozók elválasztását, ellenséges szembeállítását. Szembekerültek egymással városi és falusi demokraták, politikában és irodalomban: az urbánus vagy népies irodalom hamis dilemmája tükröződik az irodalmi életben. Ady Endre már az első imperialista világháború előtt jól látta, hogy egyik legfontosabb feladat a magyar politikában a városi és falusi dolgozók egységének megteremtése, ő a magyar nép neve alatt az egész dolgozó népet értette, s az ő költészete küzdelem ezért az egységért. Ezt fejezi ki Ady költészetének formai elemeivel és tartalmával egyaránt. (v. ö. Révai József: Ady.) Az öt követő költői nemzedékből József Attila és a „Szép Szó“ köre harcol az „urbánusok“ és „népiesek“ szembenállása ellen, míg Illyés Gyula a népiesek táborában izolálta magát azoktól, kik a „közös dolgok“, ezúttal városi és falusi kizsákmányoltak közös dolgainak rendezésére törekcszenek. Az izolálódás, elkülönülés ellen küzd Radnóti Miklós is. Felismeri a korabeli magyar társadalom két aktuális feladatát: egyfelől a városi dolgozók összefogását a falusiakkal, másfelől a magyar dolgozók összefogását a világ összes dolgozóival. Mert világosan látja az összefüggést Magyarország demokratizálódása és a demokrácia és reakció nagy nemzetközi küzdelmei között. Ez a politikai élelslátás növeli költészetének jelentőségét, annak ellenére, hogy életében nem hallgatott rá az a magyar társadalom, melynek nem csupán általános problémáit, de aktuális feladatait is megjelölte.

I.

Radnóti élete vidéki kispolgári környezetből indul, — iskolás éveit Pesten tölti. A szegedi egyetem hallgatója lesz; itt bekapcsolódik annak a társaságnak a munkájába, mely diákokból és fiatal

művészekből alakult a magyar nép igazi problémáinak felkutatására, megismerésére és kifejezésére: a Szegedi Fiatalkor Művészeti Kollégiuma ez. Beelát a szegedkörnyéki parasztság életébe, részt vesz a falusi szocialista mozgalom munkájában, s ugyanakkor végigéli a legsúlyosabb diáknyomort. Itt kezdődik költői pályája: első kötetei a „valóság” ellentmondásait tükrözik, azt az ellentmondást, mely egyéni vágyai és tényleges sorsa: a természetes emberi élet és a kapitalista rend által meghatározott életlehetőség, életforma között fennáll. A „Pogány köszöntő” és az „Újmódi pásztorok éneke” c. kötetek pásztorköltészete lázadást jelent a kapitalista világ szürkeségével szemben, — a társadalmi élet ürességével a természeti élet gazdagságát szegezi szembe, s a kizsákmányolt dolgozó tömegek a saját vágyaikra ismerhetnek ezekben a versekben. Ezt a lázadást, a tiltakozást a szürke és igazságtalan rend ellen, hangsúlyozza ki a versek szürrealista kifejezőmódja is. Ezt a költői szándékát ki is mondja egyik elsőnek megjelent versében:

„Vészes sirálysikollyal ha fölsikoltok
nem hallja senki pedig
testvéreim
a milliók
sikoltanak akik meghalnak valahol
és milliók
akik helyett élek és szeretem árván
az adott asszonyt
s milliók
akik helyett álmodom az álmot“...

(Sirálysikoly — 1929)

Ez a szürrealizmus progresszív irányú, — forradalomra utal, nem anarchiára, — ugyanígy Radnóti „szabadverse” is. Kaffka Margitról írt doktori értekezésében és Füst Milánról, továbbá Kassák Lajosról írt tanulmányából az a meggyőződés tűnik ki, hogy csak Kaffka szabadverseit ismeri el szabadversnek, ami a forma megbontására való törekvést, s egyben anarchista világnézetet jelent. Mert Radnóti, ahogy ezt a Független Szemle ankvézlatában is írja, alapvető összefüggést lát a költői forma és világszemlélet közt. Az ő „szabadversei” — éppúgy, mint mesterei közül Kassák és Füst Milán versei — valójában kötöttek, a formabontással formaépítés jár, — Radnóti azt a világszemléletet akarja kifejezni vele, mely a régi rendet azért bontja le, hogy újat építsen a helyére: szocialista világnézetét akarja tükrözni költészetének formájával. De a költészet formáján elsősorban nem a külső alaki jegyeket kell értenünk, hanem a valóság tükrözésének módját. Radnóti pásztorköltészetében egységbe olvad természet és szerelem, — ez a természet, táj és falu, növények, állatok és emberek egysége. Úgy állítja a valóság darabjait egymás mellé, hogy az olvasó rögtön ítéletet alkosson, levonja a következtetést:

„... a gazdagok hattyas tavain újra
fehér mačarak úsznak csak és az ég!
s rozsdás földjeink csodás gyermekei
tovább fürödtek a Tisza felé
hajoló, kalas patakokban!“ ...

(Télre leső dal -- 1931)

A szerelem harmónikus világa nem fedi el a valóságot a költő szeme előtt, nem különíti el őt a tömegektől. Feladatának érzi az osztályharc tudatosítását akkor, mikor a hivatalos munkáspárt kompromisszumot kötött (Szegénység és gyűlölet verse). Naturalisztikusan ábrázolja a falu nyomorát s a városban dolgozó parasztlányok tragédiáját, a magyar falu fejlődésének zsákuccáját (Keseredő). S a nyomorgó városi és falusi dolgozókkal szemben vígan éli életét az uralkodó osztály, jótékonyan borogatva a sebeket, melyeket okozott, — virágzó „szociálpolitikát“ fitogtat a reakciós kormány s eivárja a dolgozó nép alázatos háláját. Radnóti „cenzuraképes“ elégiája híven tükrözi ezt a helyzetet; egy csavargóról szól, ki nyomorek, mióta elütötte a gróf motorja:

...„Dolgozni nem tud, sem csavarogni; már
pörös, vacak iratokkal járkál éhesen
hivatalról hivatalra, mert nem fizet
a gróf szemért, karért és patikáért.

Oly meszire gondolt: akkor éjjel, mikor
a városba vitték, a gróf szeretője
ült mellette és fehér sikitósan,
szagos kendővel tartotta véres homlokát.

Rá gondol ő most s a balladás
kuvaszra, ki egyszer egy simogatásért
három nap nem mozdult a sarka mögül.“

(Elégia, vagy szentkép, szögetlen -- 1931.)

A kapitalista rend csak az uralkodó osztály életét biztosítja, az elnyomottak élete bizonytalan, s csak tilos zsákmányként juthatnak a szépséghez:

...„Láthatod: gazdagok szusszanó
tálai fölött még mindig pára leng
és tiszta szavaddal, ahogyan itt állsz:
orv vadölök állnak így orozva
erdőkaek szélén és fiatal életed
s kedvesedé, szép tilos nyúlként
csöndesen lóg az ujjad hegyén!“ ...

(Szerelmes keseredő -- 1931)

A fennálló társadalmi rend burkolt kritikája nem kerülte el a kormány kopóinak figyelmét. Radnóti második kötetét elkobozták,

s pert indítottak ellene „vallásgyalázás“ címén és ürügyén. Radnóti professzora, a piarista Sík Sándor hivatalos egyházi nyilatkozata eloszlatja ezt a látszatvádat, a költőt azonban nem mentik fel, csak felfüggesztik az ítélet végrehajtását. A kötet verseinek nagy-része belekerült következő, „Lábadozó szél“ c. versgyűjteményébe. Ez a kötet tanúsága annak, hogy Radnóti a maga egyéni sorsát és a nemzeti problémákat nagyobb perspektívából nézi, a demokrácia és a reakció külföldi harcái felé fordul és fokozott türelmetlenséggel látja, hogy „minden alszik itt“ — „elmegyek napnak Indiába sütni, hol fehér uccákon reggel a lázadás szalad, szép rőt haján a fiatal tömegekkel!... mert szél se fúj itt már!“

A „Férfinapló“ Radnóti napi eseményekhez fűződő költeményeit tartalmazza. Ide tartozik a megemlékezés Farkas László, fiatal proletárköltő haláláról, — annakidején csak a kolozsvári „Korunk“ közölhette a költeményt teljes egészében. A vers derűs természeti képpel indul, — majd a költő kávéházban ül fiatal elvtársával, a szomszéd asztalnál rendőrtiszt figyel rájuk; — itt olvassa a halálhírt, s búcsúzása szilárd fogadalom:

...„huszonegy hónapot ült és tüdőbajt kapott,
mehalt a Wiedener Spítalban;
Szatmárról az anyját szerette volna
Bécsbe látni s kezét homlokán.

(Most minden proletárok anyja
fogja hideg fejét; közös anyánk!
kezén őszinte illatokkal.)

Mehalt. Belőle fűjásnyi por maradt
s egy krematórium kőkorsaján neve;
utána néhány vers, egy öregasszony
s a harc, mely mi vagyunk és amely
eldől nemsokára; és akkor!“...

(1932. január 17.)

Radnóti harci felkészültséggel dolgozik a forradalomért, — közben azonban kitör Távolkeleten az imperialista háború. Verssel fordul japán orvosbarátjához, ki Párisban él orosz feleségével, végzi az emberiségért kutató munkáját:

...„Fehér köpenyed köpjön és piruljon el!
mert sárga emberek fennen öldösik egymást
s fegyelmes halottakat lottyantva kanyarodnak
Kínában a kotyogó patakok! füttyel
oszlik a béke! s proletárhalottak
oszlanak nézd, a füttyülő levegőben!

Átkelt a Wuszung patakon tegnap
a japáni gyalogság
s ágyúk vastag harmata készíti
kínai réteken útját.“

(1932. február 17.)

Az emberiséget, a haladást, az elnyomottakat ért támadások egymást érik, s Radnóti költészete nemzetközivé tágul, — minden támadást visszatükröz és figyelmeztet vele. Verssel reagál arra a hírre, hogy egy néger költőt meggyilkoltak Amerikában; a néger-kérdéssel prózai elbeszélésben és külön kötetben is megjelent balladájában (Ének a négerről, ki a városba ment) is foglalkozik. Jól látja, hogy ennek a kérdésnek elintézetlensége imperialista hazugságul szolgál: az „alsóbbrendű faj“ elmélete szentesíti a városba özönlő négerek kapitalista kizsákmányolását.

Radnóti politikai éleslátása az egyetemes emberiség, a nemzetközi demokrácia s ugyanakkor az egész magyar dolgozó nép költőjévé teszi: parasztok és proletárok közös költőjévé:

...„Hajtsd le a fejed, vidéki költő lettél.
A város fölött szeretőd kontya világol
s te jössz felé Tiszától a Duna mellé.
Néped közt jöttél s ha igaz
amit az erdélyi lap írt rólad egyszer,
(hogy Angyalföld és a Lágymányos
proletárjainak költője vagy te),
akkor hazaértél! Hajtsd le a fejed. Még jobban!...
(1932 október 6.)

A természet képeivel tükrözi Radnóti a mozgalmi élet feladatait is. A természetet és a társadalmat dialektikus egységben látja, s ez az egység adja verseinek művészi hitelét:

...„ó, tavaszra már zöldkontyú
csemetefákat is csemeteszellők agítálnak
és késeket hordoz a szaladó holdfény majd
a guggoló méla szagoknak!“
(Tavaszra jósolok itt — 1932)

Ebben az egységes költészetben a természet gyakran szimbólum, anélkül, hogy a szimbolizmus köde fátyolozná be a világos ábrázolást. Az alkonyatban a pipacsok tüntetnek „piros hitükkel“ — a természet a társadalmi harcra figyelmeztet, máskor viszont szinte ürügyül szolgál arra, hogy a költő a társadalmi harc szükségyszerű törvényeire figyelmeztessen: „... Az ős emlékké válik és szikrázva élesül a szó, mit lomb közt pirosan ejt a szél, szinte fütty már. mi ide ér, olyan sikoltva ejti el. Mert fagy készül itt, utána hull a hó majd s alákerül kegyetlen a földi mozgalom, de bujdos ott s egy hajnalon az új fű kidugja törét. Törvény ez, eddig ér; erős a tél, de sűrű lázadás tör majd belőle föl tömötten. Velünk tartasz-é? — mögöttem sűgva kérdez így a tájék. Bólintok s érzem arcomon elégedett szelét, piros láng a lomb és int, hogy nem felejt. Figyelj te is. Levelet ejt eléd is. Várja válaszod.“ (Törvény — 1935)

Az „Újhold“ c. gyűjtemény versei átmenetet mutatnak Radnóti „klasszikus“ költeményeihez. A költő egyéni életébe betolakodó újabb bajok, házkutatások, megélhetési nehézségek csupán vetületét

képezik a politikai élet fokozódó nyomásának. „Kortárs útlevelére“ e. versében egymás mellé állítja az adott életlehetőségeket: surranva kell élni, mint a vadmacska, vagy sárként tapadni a taposó lábra; — másik út a lázadásé:

...„Gondold el! hogyha lázadsz, jövődő
fiatal koroknak embere hirdet
s pattogó hittel számot ad életedről;
számot ad és fiának adja át
emlékedet, hogy példakép, erős fa
legyen, melyre rákúszhat a gyöngye növendék!“

(1934.)

II.

A „Járkálj csak halálraitélt“ e. kötet már címével is számos elítélő bírálatot vont magára. „Zord halálmitológiát“, dekadens peszszimizmust vetettek Radnóti szemére mindazok, akik a verseket a valóságtól elvonatkoztatva vagy mechanikusan nézik. Pedig költészetete éppen ebben a kötetben éri el a klasszikus művészi színvonalat: a költő belső feszültsége határozza meg ezeknek a verseknek lírai stílusát. A spanyol forradalom kitörése Európába hozza a háborút, már kibontakoznak a nacionalizmus, a német-olasz imperializmus és fasizmus szövetségének körvonalai, s Radnóti jól látja, hogy reakciós vezetői Magyarországot is bele fogják sodorni a háborúba, a pusztulásba. Ezt pedig a szocialisták üldöztetése és légyilkolása fogja megelőzni. Háború vagy kivégzés, — mindenképen valószínű, hogy a költőt utóléri a halál:

...„S fiatal férfi te! rád milyen halál vár?
bogárnyi zajjal száll golyó feléd,
vagy hangos bomba száll a földbe és
megtépett hússal hullsz majd szerteszt?“...

(Istenhegyi kert — 1936)

A történeti helyzet tisztánlátása az alapja Radnóti Garcia Lorca-„komplexumának“ is. A vértanúhalált halt spanyol szabadságharcos költő épen azért volt rá erős hatással, mert helyzete és költői hivatása melléje állította. S Radnóti tudta, hogy ha őrá kerül a sor, vállalni fogja ő is a halált. A halállal való megbarátkozás gondolata különös helyet foglal el ettől az időtől fogva költészetében. Látszatra emlékeztet ez a burzsoa költészet dekadenciájára, de valójában élesen elkülönül tőle: Radnóti épen azért készül fel a halálra, mert vállalja a harcot, míg a dekadens polgári költők a halál ábrándjának karjai közt szenvedlegnek, mert képtelenek az életre. Radnóti „pesszimizmusa“ is előre mutató: híven tükrözi a valóság „reménytelen“ képét. Annak, hogy oly sokat foglalkozik a halállal, nyilván osztályhelyzete az oka: hiszen a „halálraitélt“ magyar polgári középosztály szülötte. S ugyanakkor őt is vonzza a nyugodt, elvonult élet ábrándja, polgári költő-társai és elődei el-

szigetelt életmódja, — jó volna elmenekülnie a valóság torz jelenségei elől:

„Csak kígyó undoríthat tiszta fatörzset így,
ha bőrét hagyja rajta, mint engem undorit
e forduló világ és az ordas emberek.
Virágszülőként kezdtem én el, de fegyverek
között neveltek engem gyilkosok s megszoktam
rég a harcot itt és gyáván sosem futottam.

Igaz, jó szerteútni néha, de békében
élni is szép lenne már s írni példaképen.
Bízthatnom kell magam, hogy el ne bujdoskoljak,
mert jó lenne messze és műhelyben élni csak.
Ó, véled gondolok most, tollas jobbkezémmel
s egyre jobban értelek, Kazinczy, régi mester.“
(Írás közben — 1935)

A valóság reális látása azonban a szocialisták közé viszi, az élet harcossai közé. Mert tisztán látja, hogy az idilli élet, a természetes emberi életkörülmények a kapitalista rendben csak a kizsákmányolók számára lehetségesek, — az „izolálódó“ költő, ha lelkiismeretes, levonja a következtetést: erre mutat példát Babits összeomlása — annak a rendnek építését vállalja tehát, melyben a természetes, idilli emberi élet minden elnyomott, kizsákmányolt, állati sorban élő embertársa számára osztályrészül fog jutni. Radnóti idillvágya így teszi szocialistává, — ez azonban a harc s ha kell, a halál vállalását is jelenti. A korabeli magyar középosztály idillvágy és halálfélelem közt vergődik, — ez a dilemma vetődik fel Radnóti lelkében is, ő azonban dialektikusan feloldja az ellentmondást, s épen azért képes erre, mert tisztán látja az egész társadalmi valóságot, — mert szocialista. Költészetében visszatükrözi osztályának problémáját, ugyanakkor azonban a megoldásra is rámutat: a magyar középosztály értelmiségi dolgozóinak el kell szakadniuk a kizsákmányoló burzsoáziától s szövetkezniük kell a haladó erőkkel, ha nem akarnak elpusztulni. Ennek a belső feszültségnek kifejezése teszi klasszikussá az érett Radnóti költészetét, a „Járkálj csak halálraitélt“, a „Meredek út“, majd a „Tajtékos ég“ verseit.

Ezekben a kötetekben Radnóti már klasszikus magyar versformában ír. Fiatalkorában forradalmasította a költői nyelvet, kifejezést és versformát, — az érett költő a forma és világszemlélet kapcsolatát dialektikusan látja, nem hiszi azt, hogy — mint Lukács György írja — a szociális forradalomnak gépies párhuzamban forradalmat kell létrehoznia a művészetben, mintha csak a formai forradalom lehetne a valóságos forradalom szabatos kifejezése. A forradalom nem jelent önmagáért való harcot, a rombolás az építésért van, s az imperialista háború természet- és rendellenes pusztításai közt a szocialista költő a majdan épülő új rend után vágyik. A természetes rendnek a költészet külső formáját tekintve a rímes,

ütemes vers felel meg, — ez felel meg a természetes emberi ritmusigénynek, — Radnóti rímes versei tehát tiltakozást fejeznek ki a formátlan pusztítás ellen.

Háborús látomásait a természetbe is beelátja, egymás mellé állítja verseiben a békét és a háborút. Két áprilisi verse közül az elsőben a nap még „szamárfület mutogat“, — a másodikban azonban a háború megzavarja a természet rendjét:

„Április aranyként
hull a fán át,
a bujdosó
levélke szopja ágát,
sikongva hangot ad
s lihegve nő
körül a fű
és peng a sziklakő,
fáról szírom hull,
csippenti szél,
sok katona
vigan mendegél,
por száll, bombás gép száll
a por felett,
gáz pólyálja
a gyönge gyermeket,
föld emészti el máj
s ha jó a nyár,
virágot hajt
szívéből a halál.

(Április II. — 1935)

Nyugodt természetlátása véres víziókba fordul egész napi életéről írt „Háborús napló“-jában is (vajjon hány magyar költőnek jutott eszébe, hogy 1936-ban írjon ilyet?): „A világ új háborúba fordul, éhes felhő falja föl egén az enyhe kéket“ — „Felhőt öltek, vére hull az égen“. Úgy érzi, hogy a halál egyénileg ellene külön készül, — individualizmus ez? Epen, ellenkezőleg, felfogása közösségi magatartásra mutat, s vádat jelent azok ellen, akiket közömbösen hagy a tőle távol pusztulók sorsa, — akik nem látják, hogy minden gyilkolás, a demokráciát érő támadások mind közvetlenül érintik az egyes embert épúgy, mint az egyetemes emberiséget:

„Mindig gyilkolnak valahol,
lehúnyt pillájú völgy
ölen, fürkésző ormokon
akárhol, s vigaszul
hiába mondod, messzi az!
Sanghai, vagy Guernica
szívemhez épen oly közel,
mint rettegő kezed,
vagy arra fenn a Juppiter!“...

(Aludj — 1937)

Radnóti egyéni haláltudata ezt az egyetemes emberi felelősség-érzetet tükrözi: „...gáz, gép, bomba készül ellenem, félni nem tudok és sírni sem“. Látja, hogy társai közül kevesen érzik ezt a felelősséget:

...„Ó, mennyi társ, s a fájdalomban
legtöbbje mégis úri vendég;
emlékeim közt fekszem itt hanyatt,
hamar halálra nővő növendék.“...

(Ez volna hát... — 1937)

A „halálraitélt“ költő feladata az, hogy tisztán éljen, tisztán érizze meg öntudatát és lelkiismeretét az ostoba gyilkolás közepette, — bár néha hiábavalónak látszik minden költői szó:

...„De mindenünnen, Afrikából is
borzalmas sirás hallik; rémítő
gyermekét szoptatja nappal, éjjel
szederjes mellén a dajka idő.

Mit ér a szó két háború között,
s mit érek én, a ritka és nehéz
szavak tudósa, hogyha ostobán
bombát szorongat minden kerge kéz!

Órizz és védj, fehérítő fájdalom,
s te hősizin öntudat, maradj velem:
tisza szavam sose kormozza be
a barna füsttel égő félelem!

(Órizz és védj — 1937)

A harcra szocialista költő 1938-ban azt látja feladatának, hogy himnuszt mondjon a békéről, az imperialista háború vérengzései közepette a békés szocialista fejlődés eljövendő korszakát hívja:

...„Ó, jöjj el már te szellős március!
most még kemény fagyokkal jó a reggel,
didergő erdők anyja téli nap:
leheld be zúzos fáidat meleggel,

s állj meg fölöttünk is, mert megfagyunk
e háborúk perzselte télben itt,
ahol az ellenállni gyöngye lélek
tanulja már az öklök érveit.

igye lesz-e? Így! Mert egyszer béke lesz.

Ó, tarts ki addig lélek, védekezz!

(Himnusz a békéről — 1938)

A spanyol forradalommal három költeményben foglalkozik Radnóti, — közülük kettő csak halála után jelenhetett meg. Második párizsi útja alkalmával ismerkedett meg Garcia Lorca költészetével s a szomszédos háború rémületével, — akkor, mikor a spanyol fasiszták győzelme már valószínűnek látszott, Radnóti „velsi bár-dok“ módjára hirdeti a népek eljövendő szabadságharcának győ-zelmét:

....Madárfiók se szól, az égből nap se tűz,
anyáknak sínesen már fia,
csupán véres folyóid futnak
tajtékosan, Hispánia!

De jönnek új hadak, ha kell a semmiből,
akár a vad forgószelek,
sebzett földekről és a bányák
mélyéről induló sereg.

Népek kiáltják sorsodat, szabadság!
ma délután is érted szállt az égnek;
nehéz szavakkal harcod énekelték
az ázottarcú párisi szegények.“

(Hispánia, Hispánia — 1937)

III.

Garcia Lorca haláláról ad hírt a költő a pásztornak az Első Eclogában is. Új elemek jelennek meg itt Radnóti költészetében: az eklogaköltészet s ezzel párhuzamosan a klasszikus időmértékes verselés, továbbá az ószövetségi próféták idézése ill. szerepeltetése.

Vergilius eklogáit Trencsényi-Waldapfel Imre adta Radnóti ke-zébe s a kilencediknek fordításával bizta meg, — közvetlenül az osztrák Anschluss utáni napokban. Ez a külpolitikai esemény nem csupán azt jelentette, hogy a háború és a fasizmus földrajzilag kö-zelebb került hazánkhoz, hanem gyakorlatban a magyar belpoli-tika erősebb jobbfelé-kanyarodását is jelezte. A magyar kormány-nak a fasizmussal egyre erősödő szövetsége hamis problematikát és helytelen megoldásokat hozott a magyar társadalom életébe, s az igazi problémákat épúgy elkendőzte, mint saját valódi szándé-kait és indítékait. Radnótit ez az új helyzet új feladatok elé ál-lítja: költésze ettől fogva tiltakozás a fasizmus hazugságai ellen, tiltakozás a valóság eltorzítása ellen. Egyéni sorsát is jobban kö-rülhurkolja a „förtelmes politika“ (hogy az ő szavait használjam): származása miatt jogfosztást kell elszenvednie, s tudja, hogy üldöz-tetés vár rá, — de rendületlenül vallja, hogy hamisnak tartja azt a problémát, melyet felállítanak számára azzal, hogy nem enge-dik tanítani, hiába van zsebében tanári diplomája. A magyar föld-del és néppel érez közösséget, a magyar írókat vallja őseinek, ugyanakkor azonban a világirodalom többi nagyjait is, az ószö-

vetség prófétáit épúgy, mint a görög és római klasszikus szerzőket. Egyenlő joggal érzi magát a magyarsághoz és az emberiséghez tartozónak, s az adott helyzetben ennek a meggyőződésének keres művészi kifejezést. S nem véletlen, hogy ezt éppen Radnóti találja meg a fasizmus „fajelméletének“ üldözöttjei közül: mások ugyanis valódi problémáinak tartják ezt a hamis kényszer-problémát, és saját sorsuk feletti aggodalmuk háttérbe szorítja náluk a társadalom igazi problémáit, azok megoldására való törekvésüket. Radnóti költői tehetsége éppen itt éri el fejlődésének tetőfokát, mikor a ténylegesen húsába vágó fájdalom sem homályosítja el tisztánlátását, nem gyengíti meg törhetetlen hitét és alkotóképeségét.

Ha Theokritos és Vergilius költészetét és történeti helyzetét megvizsgáljuk, az eklogaköltészet társadalmi gyökereit a polgári kultúra dekadenciájában, a polgári költő kiábrándultságában és idillvágyában találjuk meg. Ilyen dekadencia mélypontját jelenti a magyar politikai életben 1938. Radnótinak kezébe jutnak Vergilius eklogái s megtalálja bennük a költő egyéni idillvágyán felül ennek kivetítését is: a római költő új, aranykori pásztoréletet jövendöl az egész emberiség számára a negyedik eklogában. Ami Vergiliusnál mítosz és utópia, az konkrét tartalmat nyer Radnótinál, ki szocialista, tehát ismeri a megvalósítás módját. Ez a meggyőződés fog tükröződni Nyolcadik Ecologájában.

Magának az időmértékes antik versformának külön jelentősége van: jelenti az egyetemes emberinék hangsúlyozását, a klasszikus gyökerű nemzetközi humanizmus hitvallását a „fajelméletektől“ elvakított, sovíniszta magyar társadalommal és irodalommal szemben. Ugyanakkor a klasszikus időmértékes vers a forma és a rend tökéletes megvalósítását is jelenti, a fasizmus rend- és formatipró-állatiasságával szemben, — melyről a költő maga vall egyik 1944 márc. 19-e után írt versében:

....„A valóság, mint megrepedt cserép,
nem tart már formát és csak arra vár,
hogy szétdobhassa rossz szilánkjait.
Mi lesz most azzal, aki míg csak él,
amíg csak élhet, formában beszél
s arról, mi van, — ítélni így tanít.“...

(Ó, régi börtönök — 1944 márc. 27)

A fasizmus másik hazugsággal a vallás jelszavait sajátította ki a maga céljaira, meggyalázva a kereszténység nevét. Ezzel száll szembe Radnóti akkor, mikor az Ószövetség prófétáit idézi és hívja elő, kik Isten nevében átkokkal sújtották a bűnös társadalmat, megjósolták pusztulását s az igazságos messiási ország eljövételéről jövendöltek. 1944-ben nem is lehetett volna hívebben ábrázolni a valóságot minden borzalmával, mint Ésaías próféta átkajvai. Radnótinak azt a monumentális versét idézzük, mely csak töredékesen maradt ránk, valószínűleg a Hatodik Ecologa lett volna, — munkaszolgálatos bevonulása előtti napon írta:

„Oly korban éltem én e földön,
 mikor az ember úgy elaljasult,
 hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra,
 s míg balhitekben hitt s tajtékozott téveteg,
 befönták életét vad kényszerképzetek.

Oly korban éltem én e földön,
 mikor a költő is csak hallgatott,
 és várta, hogy talán megszólal újra —
 mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más, —
 a rettentő szavak tudósa, Éσαιás.“

(1944. máj. 19)

De nem volt képes a költő arra, hogy hallgasson, mert tudta, hogy nem szabad hallgatnia. Ezekben az években haláltudata és költői hivatástudata egyaránt erősödött, — tudta, hogy a valóságról tanúságot kell tennie: „...Költő vagyok, ki csak máglyára jó, mert az igazra tanú. Olyan, ki tudja, hogy fehér a hó, piros a vér és piros a pipacs, És a pipacs szöszöske szára zöld. Olyan, kit végül is megölnek, mert maga sosem ölt.“ Szükségszerűnek látja vértanúságát, de tudja, hogy közvetve ezzel is szolgálhatja az eljövendő rend, a szocializmus ügyét, — szolgálhat „okulásul késő koroknak“:

...„Némuljak én is el? mi izgat
 versre ma, mondd! a halál? — ki kérdi?“

ki kéri tőled számon az életed,
 s e költeményt itt, hogy töredék maradt?
 Tudd hát! egyetlen jaj se hangzik,
 sirba se tesznek, a völgy se ringat,

szétszór a szél és — mégis a sziklaszál
 ha nem ma, — holnap visszadalolja majd,
 mit néki mondok és megértik
 nagyranövő fiak és leányok.

(Nyugtalan órán — 1939 jan. 1)

Saját előre látott balvégzete küszöbén egyéni sorsa feletti kétségbeesés helyett a jövő nemzedék felé fordul, az összeomlás előtt nemzete újjászületésére, az ország újjáépítésére gondol:

...„De aki egyszer egy vad hajnalon arra ébred,
 hogy minden összeomlott s elindul mint kísértet,
 Kis holmiját elhagyja s jóformán meztelen,
 anuak szép, könnyüléptű szívében megtérem
 az érett es tünődő, kevésszavú alázat,
 az másról szól, ha lázad, nem önnön érdekéről,
 az már egy messzefénylő, szabad jövő felé tör.

Semmin se volt s nem is lesz immár sosem nekem,
 mereugj el hát egy percre e gazdag életen;
 szívemben nincs harag már, bosszú nem érdekel.
 a világ újraépül; — s bár tiltják énekem,
 az új falak tövében felhangzik majd szavam;
 magantau élelem át már mindazt, mi hátravan“.

(Sem emlék, sem varázslat — 1944 ápr. 30)

Pontosan meghatározza a költő feladatát a kapitalizmusban és a szocializmusban: „fegyver s szerszám a toll“ —

...„És míg tollára dől, a gyermekekre gondol,
 és nincs nehéz szívében most semmiféle gőg,
 mert értük dolgozik, akár a néma portól
 esikorgó gyárban élők s műhelyben görnyedők.“

(Mint észrevétlenül — 1943 nov. 15)

S ami a költő feladatának, a valóságábrázolásnak alapját adja: a valóságítás változtatni akarást kell, hogy eredményezzen minden tiszta lelkiismeretű embernél. Ezért idézhette Lukács György, mint a Magyar Kommunista Párt kulturális programjának megfogalmazását, Radnóti Dési Huber István halálára írt költeményének utolsó sorait:

...„Ember, vigyázz, figyeld meg jól világot;
 ez volt a mult, emez a vad jelen, —
 hordozd szivedben. Eld e rossz világot
 és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
 hogy más legyen.“

(Nem bírta hát — 1944 febr. 29)

Enek a „más világnak“ képét szívében hordozza akkor is, mikor 1941-ben első munkaszolgálatára idején a „haragra tört vidéket“ járja, — a béke eljövendő rendjét tartja szeme előtt. Nem ír utópisztikus költeményeket, hogy eltakarja a valóságot, — könnyörtelenül ábrázolja a „vad jelent“, de mellé állítja ellentétét, annak a rendnek ábrázolását, melynek megvalósításáért dolgozni kell, s ezzel a szembeállítással utat mutat. Az új rend a természetnek megfelelő lesz, melyben az ember szabadon bontakoztathatja ki tehetségét, — melyben a „műves“ költő kezében a toll már nem fegyver, csupán szerszám, munkája a békés termelő munka egy fajtája.

...„És visszatérnek mind a művesek,
 aki takács volt, újra szőni fog
 és éjjel szép fonállal álmodik,
 míg fel nem keltik gyöngyös hajnalok.“

S az asszonyok is hajladoznak újra,
 lábuknál nődögél egy új világ,
 hiú, mákszínruhás lánykák zajognak
 s kicsiny fiúk, kis öklelő gidák.

S a föld bölcs rendje visszatér, amit
 ó csillagok szakállas fénye áztat;
 állatok s kalászkok rendje ez, nehéz
 s mégis szelíd szolgálati szabályzat.“

(Veresmárt — 1941 jan. 17)

A reakciós rendszer egyik főbúne az ifjúság „lélekmérgezése“ — a fasizmus jelszavak mögé rejtett embertelenségre és katonai báb-fegyelemre nevel. Radnóti egy majálisról ad pillanatsfelvételt 1944 májusában, — míg a mulatozó lányokat és fiúkat nézi, talán megérzi, hogy ezek közül kerülhet majd ki az ő gyilkosa is, — az a magyar katona, aki egy félév múlva majd nyugodtan belelövi a saját kezével szülőföldjén ástott sírba.

...„fiúk guggolnak és parázslanak,
 az ajkukon ügyetlen szép szavak,
 duzzasztja testük sok kicsiny siker
 s nyugodtan ölnek majd, ha ölni kell.

Lehetnének talán még emberek,
 hisz megvan bennük is, csak szendereg
 az embérséghez méltó értelem.

Mondjátok hát, hogy nem reménytelen.“

(Majális — 1944 máj. 10)

„Nem tudhatom“... c. versében a magyar néphez és földhöz tartozásáról tesz hitvallást, — szülőföldjéhez fűzi a dolgozó nép szeretete, a magyar költők hagyománya és életének sok kedves emléke. Az ország pusztulása előtt szinte néma kéréssel fordul a sors-hoz, — vagyis rámutat azokra, akikben kacsirázhat az új élet magja, kik pillérei lesznek az építésnek:

...„Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
 s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és mikép,
 de élnek dolgozók itt, költők is büntelen,
 és cseésszopók, akikben megnó az értelem,
 világít bennük, őrzik, sötét pincékbe bújva,
 míg jelt nem ír hazánkra újból a béke ujja,
 s fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek.

Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.“

(1944 jan. 17)

• IV.

1944 május végén Radnóti sorsa elkülönül a nemzet közös sorsától, a fasiszta terror elszakítja családjának, nemzetének természetes közösségétől és új közösségbe állítja. Epen itt írja azonban legtökéletesebb verseit. A munkaszolgálatosok bori táborában költészete közvetlenebbül, emberibben hat, mint otthon békén meg-

jelent verseskötetei, — a fasiszta kegyetlenség szoros életközösséget teremtett az elnyomásban és fogságban különféle hivatású és nemzetiségű emberek számára, s ezeknek közös mondanivalóját fejezhette ki Radnóti; a „nyelvközösség“ tagjai, a magyarok pedig elszórtan, táborról-táborra adták kézzől-kézre versesfüzetét. A költő a végkép felbomlott és megőrült rendben tökéletes hexameterekben írja le a tábor életét, tükrözi a kétarcú valóságot: a jelen elviselhetetlen életét s ugyanakkor a foglyok lelkében élő világot, az emlékek és tervezgetések, a múlt és jövő összefonódó képeit:

...„Rémhírek és férges közt él itt francia, lengyel,
hangos olasz, szakadár szerb, méla zsidó a hegyekben,
szétdarabolt, lázas test s mégis *egy* életet él itt, —
jóhírt vár, szép asszonyi szót, szabad emberi sorsot,
s várja a véget, a sűrű homályba bukót, a csodákat“...

(Hetedik Ecloga, 1944 júl. — Lager Heideman, Zagubica fölött a hegyekben)

A múlt képeit külön költeménye is őrzi: „A la recherche“. Előidézi a régi baráti társaságot, melynek oly sokféle ágazott az útja: egyesek elmentek önként harcolni a szabadságért, mások kénytelenek voltak háborúba menni a fasiszmus oldalán, — s „volt, ahová lepecsételt márhakocsikban utaztak“...

S milyen jövőt vár Radnóti? Mit kíván a saját sorsán felül-emelkedve népének, az emberiségnek? A Nyolcadik Eclogában ad erre feleletet Náhúm prófétával folytatott párbeszéde. A „nagyharagú próféta“ jóvendölése, tanúsága koráról sokban hasonlít Radnóti korához, a fasiszmus borzalmaihoz. De vajjon „mi a célja az Úrnak“, mi következik a pusztítás után? Radnóti a messiási országról jóvendölő próféta szájába adja a maga költői és politikai hitvallását, annak kifejezését, hogy mi a költő társadalmi feladata az elnyomatás éveiben, és hitét a születő új rendben:

...„Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek,
s innivaló! Elhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifjú tanítvány,
rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat,
Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak,
kérdém? lásd az az ország.“

(Nyolcadik Ecloga, 1944 aug. 30. — A hegyek közt)

Ennél a jóvendölésnél kezdődik Radnóti kálváriajárása. Előretett menetelések, majd visszavonulás, — visszatérés a szülőföldre, de milyen körülmények között! Sorsa ismét visszakanyarodik és egybefonódik a nemzetével, a meneteközben írt „Razglednicák“ — pillanatsfelvételek, „egy ország pusztulásának kiáltó útjelzői“ — így jellemezte őket Nagypál István. S a negyedik „Razglednica“, Radnóti utolsó költeménye, a világitóadalomnak is egyedülálló darabja, — magásfokú művészete a legnagyobb magáramadottságban, mi-

kor tudta, hogy az élet is elhagyja, képes volt a legtárgyilagosabb valóságábrázolásra, — utolsó napjainak emberi és költői magatartásával betetőzte életművét:

Razglednica (4)

Mellézuhanam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkölövés. — Így végzed hát te is, —
súgtam magamnak, — csak feküdj nyugodtan.
Halált virágzik most a türelem. —
Der springt noch auf, — hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülelem.

(Szentkirályszabadja, 1944 okt. 31)

Erre a tárgyilagos valóságábrázolásra ebben a helyzetben csak szocialista költő lehetett képes. „A lírában az élmény, az egyéni megélttség kifejezési eszköz... én és a világ, egyén és társadalom mindenkor egymáshoz való viszonyának változásai határozzák meg a líra stílusát“ — állapította meg Lukács György. — „A kapitalista társadalom hozza magával azt, hogy az én önmagát egyedülállóan fejezi ki... ez az alapja a polgári lírának.“ Helyen izolálódó polgári lírikus lett volna Radnóti osztályhelyezete folytán, ha éles valóság-látása, érzékeny emberi és költői lelkiismerete nem irányította volna őt épen arra, hogy harcoljon az izolálódás: városi, illetve falusi, nemzeti, társadalmi elszigeteltség, s a maga egyéni elszigeteltsége ellen. Ez a küzdelem avatja Radnótit igazi nagy költővé, — ő, ki „életét a szocialista kultúra ügyének szolgálatára tette fel“, s a tömegek nevelését vállalta, tanúsággal és útmutatással, a valóság problémáinak visszatükrözésével s a megoldásra való rávezetéssel, — utolsó versével végkép győzött a küzdelemben. S ezért marandó s egyedülálló érték Radnóti Miklós költészete.

KERÉNYI GRÁCIA

A KLUBBAN VOLTAM

(Naplórészlet a felszabadulás utáni időkből)

A labdát a gyerekek nem tudják
dobálni úgy,
mintahogy ti dobálóztok
az izmusokkal.
Persze sokkal
okosabbak vagytok annál,
hogy téglát dobáljatok,
vagy sarat,
amikor épül a ház.
Míg a paraszt arat,
míg a munkás